

Н.К. Білова, О.В. Бароліс

ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДІАЛОГ ЯК МЕТОД РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Інтеграція України в європейський освітній простір передбачає реформування системи підготовки фахівців у вищій школі в контексті Болонського процесу. Зближення освітніх систем зумовлює орієнтацію методології вітчизняної освіти на принцип діалогу між різними поглядами на всіх рівнях людської комунікації, починаючи від діалогу „Я” і „Ти” і закінчуючи діалогом різних типів культур.

Включення особистості в діалогічно-насичений простір світової культури потребує від неї підготовленості, можливості до вступу в „контакти”, пізнання смислів позицій інших учасників діалогу, що дозволяє не тільки розуміти іншого, а й поширювати межі свого „Я”. Беручи участь у індивідуальному осмисленні й засвоєнні діалогічної моделі світу, суб’єкт не повинен втратити своє „Я”, та, навпаки, зберегти й збагатити зміст власного духовного світу, усвідомлювати себе рівноправним суб’єктом діалогу.

Мистецтво, являючи собою художньо-діалогічну модель світу, має унікальну можливість послідовного й ефективного прилучення особистості до художнього простору людської культури. Ціннісно-смысловий зміст творів мистецтва здійснює вступ у взаємодію з ціннісно-смысловими структурами особистості, вкликаючи в них ті зміни, які суб’єктивно переживаються як ефект впливу музичного мистецтва. Підґрунтям для організації діалогу на заняттях мистецтвом, зокрема музичним, служить індивідуальність музичного сприйняття особистості, яка зумовлена нерівнозначністю висловлених музикою художніх задумів, унаслідок варіативності знакової природи мистецтва. Сповідання такої особистісно-зорієнтованої педагогіки зумовлює беззастережне визнання пріоритету діалогової стратегії педагогічної взаємодії як основи сучасних інноваційних технологій навчання і виховання засобами мистецтва, спрямованих на розвиток самосвідомості – однієї із сутнісних внутрішніх умов безперервного розвитку особистості.

Разом з тим, як відмічається в літературі, при безумовній очевидності педагогічного сенсу діалогу, в переважній більшості він використовується в освітніх технологіях як форма спілкування, і ще не знайшов гідного місця в практиці професійної підготовки фахівців.

В контексті висловленого, метою статті є визначення змістовної сутності художньо-педагогічного діалогу як методу розвитку самосвідомості майбутніх учителів і виявлення стану проблеми у практиці підготовки студентів-музикантів на основі аналізу результатів проведеного експерименту.

Практика діалогу відома людству і педагогіці з стародавніх часів як спосіб педагогічного впливу на самосвідомість людини. Від Сократа (який увійшов у історію як „винахідник” діалогу, визнаного провідним методом у пошуку істини) діалоги Платона й Аристотеля, Сенєки й Монтєня, Ніцше й Хайдеггера чітко являють собою пряму або заочну розмову з читачем, під час якої здійснюється пошук і знаходження різних смислів, розуміння сенсу людського буття. Серед українських філософів значний внесок зробив Г.Сковорода, який розглядав діалог як онтологічний процес заглиблення в себе, для якого все життя було

діалогічним з провідним філософським принципом „пізнай самого себе”.

За наших часів продовжив розробку поняття „діалог” видатний теоретик культури М. М. Бахтін, який довів, що діалог являє собою далеко не спір, дискусію, а – діалог свідомостей, де кожний з них репрезентує власний „погляд”, власне світобачення. Широко відома теорія так званого „діалогу культур”, яку обґрунтував В. Біблер, що дає змогу особистості не тільки прилучитися до загальнолюдських художніх цінностей, а й самовизначитись у світі культури, і водночас вдосконалювати себе як суб’єкта культури.

Згідно з існуючими філософськими та психологічними концепціями, у межах яких уважається, що, взагалі, розуміння можливе тільки в діалозі й засобом діалогу, слід відзначити, що в діалозі формується пошукове поле, ставиться проблема, визначається й приймаються методи її вирішення, здійснюється процес самоусвідомлення, самопізнання. Специфічною рисою діалогу в усіх випадках, насамперед, є наявність позицій, їх взаємне прояснення співрозмовниками та авторами, обмін вираженими міркуваннями з цього приводу усвідомлення важливості позицій. Тому в діалозі нове знання не є готовим, воно не ретранслюється, а „розкручується”, розвивається в процесі уточнюючих запитань, запитань-сумнівів, запитань-заперечень, запитань-установ. Таким чином, діалог як педагогічна дія, включає в себе методологічний сумнів, експлікацію, настанову і зумовлює реалізацію принципу „пізнай самого себе”, що сприяє становленню самосвідомості.

За Гегелем, людина проходить три ступені розвитку самосвідомості по мірі становлення зрілості в прояву взаємодії зі світом: від усвідомлення своєї тотожності й відмінності від інших, до взаємодіючої „самості”, де усвідомлюються не тільки свої відмінності, але і своя глибока спільність і навіть тотожність. Тому однією з необхідних умов переводу діалогу „зовнішнього” з іншим в діалог „внутрішній”, в діалог із самим собою є ідентифікація, яка передбачає визнання „чужого” в собі – „своїм”, а також можливість побачити „своє” у „чужому”, іншому усвідомленні.

Вивчення та розвиток діалогу в мистецькій педагогіці пов’язані з проблемою естетичної взаємодії людини зі світом (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, М.Бубер). Це особливий строй діалогічних відносин, здатних утримувати особистісну позицію з її свободою та незавершеністю. І здійснюється це в тому випадку, коли пізнання мистецтва, зокрема, музики створюється у вигляді постійного діалогу. Діалогічність у мистецтві, зокрема в музиці виявляється й у її інтонаційній побудові, й у спілкуванні музикантів, слухачів між собою, й у спілкуванні виконавців, слухачів з автором твору, та у спілкуванні з духовними цінностями музичного мистецтва, а через них - до спілкування кожного з собою у внутрішньому діалозі.

Інтеграційні тенденції кінця ХХ - початку ХХІ віків значно збагатили художньо-педагогічний процес новими технологіями і методиками і зумовили появу такого явища, як методологія гуманітарного пізнання, об’єктом якого, за М. Бахтіним, є текст як первинна даність усіх гуманітарних дисциплін. У галузі мистецтва таким текстом є художній, зокрема, музичний твір. Будь-який текст передбачає автора-

суб'єкта, який прагне “передати” іншому свої думки й наміри, емоції і почуття, збуджує до дії. Тільки за наявності адресату й орієнтування на його розуміння, художній текст отримує смисл, урахував відповідну реакцію „себе-іншого”. Така діалогічна взаємодія суб'єктів визначає й специфічний метод гуманітарного пізнання – розуміння.

Смислова діалогічна взаємодія свідомостей двох особистостей – композитора й виконавця, композитора і слухача таким чином, створює останньому можливість не тільки адекватного здійснення авторського задуму, але й можливість прийняти на себе роль творця, по-новому пройти шлях створення музичного твору ніби „зсередини”, іншими словами – змодельовати художньо-творчий процес у ході інтерпретації музичного твору – у музично-виконавській або вербальній формах. Єдиний спосіб зрозуміти Автора-Іншого, на думку М.М.Бахтіна, – це вступити з ним у діалог, в якому здійснюється “зустріч” авторського з “твором”, який виник в уяві слухача. У процесі такого духовно-особистісного діалогу з музичним твором „вживання” в образ слухач ніби „знаходить” себе, актуалізує свої особистісні спрямування. Образ автора вимальовується у свідомості слухача, виконавця тим чіткіше, чим глибше здійснюється виконавський процес „вслухування – переживання – розуміння” музики, її художнього світу. Авторське „Я” – це є також художній образ - текст, який необхідно осягнути, “пережити”, зрозуміти У момент завершення художнього осмислення музичного твору – оформлення матеріалу вживання - поширення уявлення про своє Я, відбувається поглиблення внутрішнього світу особистості.

Оскільки ми розглядаємо музичний твір як носія діалогічного початку, то й особистість, яка входить у відносини з музичним твором у плані його розуміння, осмислення, засвоєння, виконавської інтерпретації, визначається як суб'єкт діалогу. У цьому випадку суб'єктом діалогу є студент – майбутній педагог-музикант, а музично-педагогічний процес, в якому здійснюється взаємодія педагога зі студентом (в індивідуальній формі проведення занять) постає як модель діалогічного спілкування з присутніми її різними векторами спрямованості й системою координат. Специфічність діяльності вчителя-музиканта і полягає в тому, що він спрямовує зовнішній діалог спілкування з музикою – досвідом духу – художнім образом на внутрішній діалог, в якому розкривається унікальність творчої позиції його автора, його художнього світу, який має тотожні риси з внутрішнім світом виконавця, слухача. Внутрішній діалог надає можливість подивитися на себе з позиції „іншого”, що, у свою чергу розвиває здібність входити в особистісні стосунки з довколишніми, зі світом, мистецтвом. Саме внутрішній діалог стає одним із найважливіших факторів особистісного розвитку як процесу, що не завершується формування самосвідомості. Смисл музично-педагогічного спілкування полягає в осяганні художнього „Я” твору й установленні духовно-особистісного контакту, діалогу. Професійна діяльність учителя-музиканта базується на емоційній зацікавленості у засвоєнні глибинного авторського ставлення до світу, причетності до його цінностей, установленні духовного контакту. Недарма з позиції герменевтики діалог трактується як „робота духа” (Х.Г. Гадамер, В. Гумбольдт, В. Дільтей, П. Ракер).

Особливість мережі діалогових відносин у музично-педагогічній діяльності полягає в тому, що викладач одночасно створює, з одного боку, якість ціле з автором, будучи його представником на уроці, з дру-

гого – колективне ціле зі студентами, де педагог у взаємодії з музикою сам є, насамперед, реципієнтом. Активізації внутрішнього діалогу особистості сприяє рефлексія, яка допомагає пройти шлях від спостереження своїх думок, почуттів та вчинків до виявлення виниклих протиріч, перетворюючи самосвідомість у самовиховання, усвідомлене формування та закріплення нових елементів поведінки.

Художньо-педагогічний діалог ми визначаємо як духовно-особистісну взаємодію, яка створює пошукове поле для формування усвідомлених особистісно-цінних позицій викладача і студента на основі дослідницької співпраці щодо глибинного осягнення художнього тексту - музичного твору, Я- Автора і свого Я (як текстів) у різних контекстах. Метою художньо-педагогічного діалогу ми розглядаємо зміну погляду на себе, на світ, на мистецтво, розвиваючи унікальну здатність людини відчувати наसолоду за рахунок притаманної їй потреби усувати хаос та невизначеність навколишнього світу. Головне завдання музично-педагогічного діалогу – дати можливість відчути його учасникам найбільш повного розкриття свого Я, здобути досвід нового самовідчуття у світі, щоб відчути передчуття своїх творчих можливостей. Необхідно допомогти відбутися зустрічі зі своїм творчим Я, передбачити майбутній образ свій як художника.

З метою визначення функціонального значення художньо-педагогічного діалогу в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів у галузі музичного мистецтва, ставлення до нього як до методу розвитку самосвідомості студентів, нами було проведено діагностичне обстеження на базі інституту мистецтв ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. Дослідження здійснювалось за допомогою емпіричних методів: анкетування, бесід, педагогічного спостереження і творчих завдань.

Умови творчих завдань передбачали самостійне осягнення-інтерпретацію і виконання на музичному інструменті незнайомого для студентів твору, підготовленого ними за 1,5 години без будь-якої допомоги ззовні. Можна було користуватись музично-довідковою літературою, навчальними посібниками. З метою визначення у студентів усвідомлених індивідуальних стратегій діалогової взаємодії з Автором художнього тексту-твору.

Наступне творче завдання виконувалось у формі есе на тему: “Діалог з Автором”. Есе давало змогу визначити вміння студента у вільній формі виразити індивідуальні враження, які є суб'єктивно забарвленими, з використанням образних порівнянь, метафор і т.ін.; Така форма з установкою на роздуми, міркування та інтимну бесіду висуває на перший план особистість автора-студента.

Критеріями було визначено: мотиваційно-вольовий, когнітивно-аксіологічний і рефлексивний. Названі критерії мали показники, які змістовно були зв'язані із діалоговою взаємодією: ставлення до художньо-педагогічного діалогу як методу усвідомлення власного внутрішнього світу, потреба у здійсненні зовнішнього і внутрішнього діалогу з викладачем, художнім текстом-твором, Автором, розуміння сутності зовнішнього і внутрішнього діалогу в процесі спілкування з мистецтвом, зокрема. музичним; готовність до особистісно-духовного, смислово-ціннісного осягнення авторського задуму, уміння обґрунтовувати концепцію твору, авторського задуму на основі здійснення внутрішнього діалогу, інтерпретувати емоційно-образний зміст, драматургію, здійснити самостійний пошук об'єктивованого художнього образу та визначити художньо-виконавські прийоми його втілення, ґрунтовно і адекватно оцінювати результати

інтерпретації “свого” музичного твору, і аналіз вірогідності суб’єктивного уявлення авторського на основі зіставлення особистісних почуттєво-емоційних проявів, словесних віх, контекстів та ін.

Результати обстеження дозволили визначити стан досліджуваної проблеми у практиці підготовки майбутніх вчителів музики і зробити низку висновків.

Абсолютна більшість студентів (97%) позитивно ставляться до діалогової взаємодії у процесі професійної підготовки, уважають її пріоритетною в навчанні, відчують потребу в діалозі, але ставляться, переважно, до діалогу як до форми комунікації і не сприймають його як навчальний метод (87,9%), метод усвідомлення свого Я (69%).

Значна кількість студентів досить правильно розуміють сутність зовнішнього діалогу з викладачем, студентами у процесі осягнення музичних творів, але лише 61% студентів відзначили необхідність власних художньо-особистісних позицій, хоча 41% відмітили, що часто утруднюються з обґрунтуванням своїх уявлень. Студенти усвідомлюють необхідність глибокого проникнення у художній текст – твір, але тільки за допомогою і за наявності “художнього керування” з боку викладача, бо існує беззастережна „віра у викладача та його досвід, професіоналізм”: “діалог – це дискусія, спільний з викладачем пошук образного змісту твору”, “розкриття музичних образів та їх розвитку спільно з викладачем, щоб не відступати від авторського задуму” і т. ін.

Змістовну сутність внутрішнього діалогу у процесі осягнення музичного мистецтва переважна більшість студентів визначила як особистісне, суб’єктивне переживання емоцій, почуттів, настроїв, думок, які виникають в процесі музичного сприйняття. Разом з тим, лише 21% студентів відмітили необхідність зіставлення власних відчуттів з художнім задумом, концепцією твору: внутрішній діалог – “прагнення зрозуміти, що хотів сказати автор твору”, “спроба проникнути і прочитати авторський лист нащадкам”, “це розмова з композитором, його думками і почуттями”. На запитання про взаємозв’язок зовнішнього діалогу із внутрішнім, як передумови усвідомлення свого Я, знаходження “чужого в собі”, усвідомлення тотожності власних почуттів та міркувань, народження нового погляду на іншого і себе, на жаль, змогли дати переконливі відповіді лише 17%.

Аналіз результатів самостійного тлумачення і виконання музичного твору довів, що 61% студентів розуміють процес інтерпретації як “розумування музичних п’єс”, яке здебільшого здійснюється інтуїтивно, спираючись на власну музикальність, відчуття, асоціації, які не завжди усвідомлені: „я так виконую твір, тому що так відчуваю”, “мені так уявляється” і т. ін. Лише 18% студентів змогли продемонструвати осмислене, особистісно-духовне осягнення твору, уміння визначити художню ідею, обґрунтувати концептуальне бачення художнього тексту, засоби розкриття авторського задуму, усвідомити цінність зіставлення особистісних почуттєво-емоційних проявів, словесних віх, контекстів авторського твору зі “своїм”, суб’єктивним, та переконливо вербалізувати “нові” почуття і уявлення, що виникли у свідомості. Пріоритетність самопізнання як особистісної цінності, потреби в самооцінці результатів здійснення діалогу з

художнім текстом, Автором шляхом самостійної художньо-дослідницької діяльності надано лише 27% студентів. Наслідки виконання есе дозволили визначити, що у вербальному тлумаченні художнього тексту найбільш складним є знаходження балансу між емоційно забарвленими характеристиками і смисловим музикознавським аналізом музичного твору. Причому, спостерігалась тенденція: при більш високому рівні спеціальної музичної підготовки (студенти, які до ВНЗ закінчили музично-педагогічні училища, коледжі, спеціальні музичні школи) увага переважно зосереджувалася на аналізі композиційних прийомів створення образу, засобах музичної виразності; таким студентам часто бракувало художніх порівнянь, метафор (28%). Навпаки, інші студенти (з доувівською підготовкою в обсязі музичної школи або студій) – “захоплювались” емоційно-почуттєвими міркуваннями, “створюючи” необґрунтовані сюжетні плани, які не підкріплювались смисловим аналізом авторського задуму. Лише 22% студентів переконливо довели історико-стилістичний, авторський і особистісний контексти твору, висловили думки про наслідки естетичного впливу музичного твору на своє Я.

Узагальнюючи результати діагностування, можна стверджувати, що використання художньо-педагогічного діалогу як методу розвитку самосвідомості, наслідками якої є позитивні зміни у особистісній системі професійних цінностей, ще не знайшло належного місця в підготовці фахівців, які мають здійснювати художньо-педагогічну діяльність у майбутньому в умовах діалогового освітнього середовища.

Самосвідомість сучасних студентів у процесі фахової підготовки обмежена довготривалим традиційним навчанням, яке здійснюється на рівні передачі чужинного високопрофесійного досвіду у вигляді рекомендацій, вказівок, „готового” знання. У практиці професійно-виконавської підготовки студентів переважно здійснюється зовнішній діалог на основі коректних, взаємоповажних, але суб’єкт-об’єктних відносин між викладачем та студентом. Недостатня усвідомленість художньо-педагогічної діалогової взаємодії як професійно-ціннісного пріоритету, слабо розвинені рефлексивні процеси щодо здійснення зовнішньо-внутрішнього діалогу з „іншою свідомістю”, зі своїм Я у процесі осягнення музичного мистецтва, значно гальмують здатність майбутніх фахівців до самопізнання, самоусвідомлення себе як професіонала-митця в умовах сучасної освітньої парадигми.

Ми гадаємо, що ефективно рішення даної проблеми можливе за умов створення художньо-педагогічного простору, в якому будуть постійно відбуватись позитивні особистісні перетворення студентів і викладачів у напрямку ієрархії мотивів, цінностей і особистісних смислів на основі пошуково-дослідницької взаємодії викладача і студента з художнім текстом - твором. Така взаємодія передбачає діалог свідомостей на основі емпатії, духовно-особистісного резонансу, наслідком якого є визначення суб’єктних художньо-педагогічних позицій (які мають відмінності і тотожності), спрямованих на розуміння емоційно-смислової сфери Іншого як художнього тексту в його різних контекстах з метою розширення меж свого Я і самоусвідомлення себе як соціальної цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1 *Бахтін М.М.* Художньо-педагогічна інтерпретація музичних творів. – К.: Вища школа, 1987.

2. *Бахтін М.М.* Еволюція понять діалогу і діалогічності // Педагогіка розвитку. – 2001.

“Наука і освіта”, № 7-8, 2005

3. *Зимина О.В.* К проблеме музыкально-педагогического диалога // Проблемы и перспективы профессиональной подготовки педагога-музыканта. – М., 2002.

4. Психологія /Ю.Л.Трофімов, В.В. Рибалко, П.А.Гончарук, та ін. – К.: Либідь, 1998.

Подано до редакції 9.11.05

В статье рассматриваются вопросы содержательной сущности внешнего и внутреннего художественно-педагогического диалога между студентами, преподавателями, художественным текстом – музыкальным произведением как метода осознанного раскры-

In the article we work out the issues of outside and inside essence of art-pedagogical dialogue between students, teachers, art narrative - music play and the author, the former being considered a method of realized reveal-

5. Феруз И.А. Диалогическое взаимодействие в процессе инструментально-исполнительской подготовки будущего учителя музыки. – К., 2001.

РЕЗЮМЕ

тия и расширения границ своего «Я» через понимание Другого; освещается состояние проблемы в практике подготовки студентов-музыкантов на основе анализа результатов проведенного эксперимента; намечаются пути ее решения.

SUMMARY

ing and extension of the borders of personal “I” through understanding another person; analyze experimental data of diagnostic research, determine the ways of solving the problem.